

Vývojová psychologie

/ Věkové zvláštnosti dětí

/ Ontogenetická psychologie

PedF MU

Hlavní témata

- 1. Jedinečnost člověka
- 2. Postavení vývojové psychologie v systému psychologických disciplin, metody vývojové psychologie
- 3. Fenomén vývoje (definice vývoje, zákonitosti vývoje)
- 4. Periodizace vývoje člověka
- 5. Determinanty vývoje (dědičnost, zrání, učení)
- 6. Život před porodem (schopnosti plodu, reakce nenarozeného dítěte na negativní emoce matky, vliv životního stylu matky na plod, psychická situace matky a nenarozené dítě, role otce, porod)
- 7. Biologické zákonitosti psychického vývoje (genotyp a fenotyp)
- 8. Vývoj v 1. roce života (období novorozenecké a kojenecké)
- 9. Charakteristika batolete (somatický vývoj, vývoj řeči, psychický svět batolete, kognitivní výkonnost, hra a její význam, dětská kresba).
- 10. Předškolní věk (somatický vývoj, vývoj kognitivních funkcí, psychický svět předškoláka a jeho zvláštnosti, emocionální a sociální vývoj)
- 11. Mladší školní věk (otázka školní zralosti, vývoj řeči, vývoj kognitivních funkcí, rozdílnost kognitivní výkonnosti, vývoj jemné motoriky a malby, úroveň aspirace a výkonnová motivace, emocionální vývoj, formy komunikace)
- 12. Dospívání (puberta a adolescence, problém akcelerace, somatický vývoj a sebepojetí, schopnost sebereflexe, odloučení od primární rodiny, heterosexuální vztahy, skupina a její význam)

Co je vývojová psychologie? K čemu je? Má na něco vliv?

Nechme se inspirovat historickými fotografiemi...

-
- Vývoj je pohyb... (ukázka - „klouzačka“)

Základní cíle oboru

(dle Langmeiera a Krejčířové, 1998)

- **Popsat vývojové změny** (už popis ale bývá organizovaný, ovlivněný teorií)
- **Odvodit určité obecné zákonitosti** (vývoj každého jedince ale může být natolik individuální, že nomotetický přístup nemusí postačovat – ukázka „původ HS“)
- **Vytvořit co možno jednotnou teorii**, umožnit posuzování a předvídání (žádná současná teorie nevysvětluje vývoj v úplnosti – viz předchozí)

Teorie vývoje tedy vysvětlují:

- *Faktory podmiňující vývoj a určující průběh*
  - *Znaky jednotlivých etap vývoje*
  - *Individuální rozdíly v duševním vývoji a jejich podmíněnost*
-

Různé důrazy ontogenetických teorií

- Důraz na periodizaci, celoživotní vývoj v nejširším pojetí x Důraz na některé aspekty vývoje (kognitivní, emoční, psychosociální...)
- Důraz na popis stádií x Důraz na „logiku“ vývoje a změn
- „nature“ x „nurture“
- „genotyp“ vs. „fenotyp“
- Zvláštní význam: sociální aspekt, „intersubjektivní“ vývoj (*ukázka: záznam afektu*)
- ... (pozn.: pojetí se mohou doplňovat a mohou být i konkurenční)

Význam periodizace a „stadiálních teorií“ vývoje

- Snaha popsat zmíněné zákonitosti vývoje
- ohraničení jednotlivých stádií vývoje se zřetelem k základním aspektům periodizace:
  - vývojový stupeň trvá delší dobu, během níž nedochází k podstatným změnám
  - mezi jednotlivými etapami jsou kratší přechodové fáze
  - sekvence jednotlivých etap jsou neměnné a univerzální pro všechny (?)
  - související fenomény: tranzitorní krize, kritická a senzitivní období...
- Společné charakteristiky stadiálních teorií:
  - Pořadí sekvencí je neměnné a pro všechny stejné
  - Každé stadium je kvalitativně (nebo strukturálně) jedinečné a odlišné od ostatních
  - Stadia představují logický pokrok ve vývoji, kdy se integruje to, co bylo dříve dosaženo
    - Takto se integruje každá dřívější zkušenost. Např. dítě, které se učí psát, integruje dříve nabytou dovednost kreslení a manipulaci s věcmi. Podobně vývoj intimity.

- vývojové teorie poskytují „nezbytný pojmový nástroj, který pomáhá pochopit vztah mezi příčinami (vnitřními faktory, podmínkami uvnitř organismu a vnějšími podmínkami, vlivy prostředí) a následky v průběhu ontogeneze (vývoj schopností, emocí, morálních postojů).“
- **využití v mnoha humanitních disciplínách – nejen v psychologii (vedení terapie, popř. poradenského rozhovoru se zřetelem k etapě vývoje, ve které se klient nachází, specifika psychodiagnostiky dětí), ale i v profesích nepsychologických (lékaři, učitelé, výchovní poradci, sociální pracovníci)**

Metody vývojové psychologie

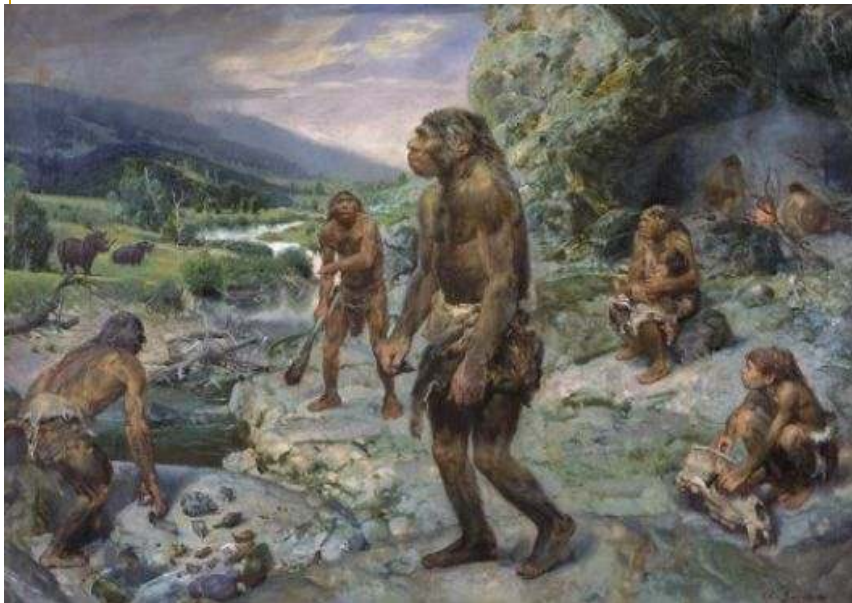
- Přirozeně: pozorování, rozhovor; vývojové škály, testy schopností
- Výzkum: **longitudinální, průřezové a smíšené studie** (!!pozor na vliv „kohortové zkušenosti“ – viz ontogeneze a sociální historie/antropogeneze)
- **Anamnestický a katamnestický přístup**
- **Srovnávací studie** jednovaječných dvojčat (s ohledem na vliv dědičnosti a prostředí)
- Osoby v **extrémních vývojových podmínkách** (tzv. „vlčí děti“)

Vývoj

- Fylogeneze
- Antropogeneze
- **Ontogeneze** – typicky těžiště zájmu vývojové psychologie (předchozí lze však těžko pominout)
- Aktuální geneze

Vývoj

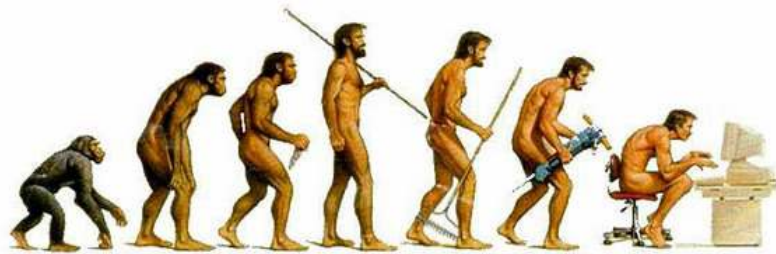
- **Fylogeneze**
- **Antropogeneze**
- Ontogeneze
- Aktuální geneze

Antropogeneze – změny kontextu života člověka a společnosti

- 1 milion let žil člověk jako lovec a sběrač
- 400 tisíc let umí rozdělat a udržovat oheň
- 100 tisíc let vyrábí a používá nástroje
- 10 tisíc let se věnuje zemědělství
- 1 tisíc let žije ve městech
- asi 20 let používá na PdF počítače

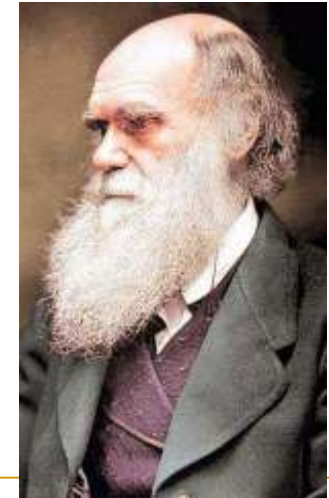

Zdroje vývojově psychologického uvažování – odkazy k fylogenezi (evoluční biologie)

Počátek tohoto směru uvažování Ch. Darwin (1859) : evoluční vývoj je organizován podle dvou základních kritérií:

- Přežití
- Reprodukce

Důraz se klade na adaptaci
Obecně: Obnovila se „stará“ tradice uvažování o vývoji (do této doby obecně převažovalo pojetí vědy jako normativní/taxonomické)

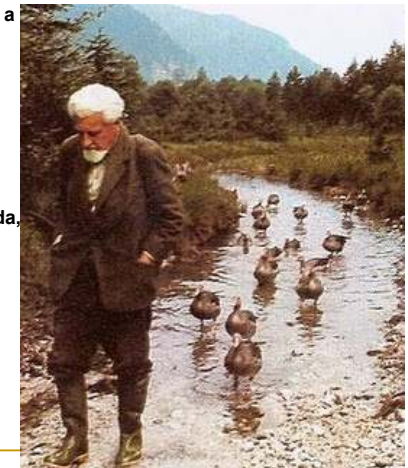

...

- Vývojový aspekt ale braly v potaz novověké pedagogické přístupy:
  - J.A.Komenský – periodizace vývoje jako „škol“ (zrození, dětství, chlapectví, jinošství, mladosti, mužnosti a stáří)

Zdroje vývojově psychologického uvažování – odkazy k fylogenezi (etologie)

- studium zvířecího chování se zvláštním zřetelem k chování v přirozeném prostředí (včetně primátů a v rámci primátů i lidí). (Lorenz, 1935, 1963, Tinbergen, 1953, 1973)
- Zdůraznění biologických faktorů v chování živočichů a dále hledání paralel mezi chováním zvířat a lidí
- Mnoho z chování je předem „naprogramováno“, protože chrání (reakce na ohrožení „boj nebo únik“), facilitují reprodukci, maximalizují chování, které vede k přežití mladých jedinců (stavba hnízda, ukrytí mláďat v případě ohrožení)
- *Fixed action patterns (EAPs)* - speciální podněty evokují a uvádějí do pohybu určitý sled činností, které zabezpečují přežití

Zdroje vývojově psychologického uvažování – odkazy k fylogenezi (sociobiologie)

Dvě základní strategie přežití (Plooj, 1990):

- a) hodně potomků a malá péče (malé tělo, rychlá maturace, časná sexuální reprodukce, krátký život, malá inteligence, nízká úroveň sociální organizace druhu, krátká a malá péče rodičů
- b) málo potomků, velká péče (velké tělo, pomalá maturace, pozdější reprodukce, vyšší sociabilita, altruismus)

... to je i východisko pro ontogenetickou psychologii člověka

Mezi etologií a ontogenetickou psychologií

- Odkazy teorií emočního vývoje např. k Harlowovým experimentům s makaky
- <http://www.youtube.com/watch?v=KlfOecrr6kl>

„K člověku jen krůček...“ (příklad: attachment theory)

- Strange situation test (SST):
- <http://www.youtube.com/watch?v=QTsewNrH UHU>

(i ukázka aktuální geneze)

Periodizace psychického vývoje - východiska

- **Psychický vývoj je:**
  - **Zákonný proces**, posloupnost navazujících fází; pořadí je typické, neměnné (určující je především zrání)
  - **Celistvý proces**, zahrnuje složky somatické, psychické i sociální a jejich interakce
  - **Kontinuum postupných proměn**; diferenciací a integrací procesů a vlastností vede ke vzniku kvalitativně nových forem, které opět mění povahu interakce a stimulují další vývoj
    - **X**
  - **Nebývá zcela plynulý** a rovnoměrný; lze rozpoznat přípravné fáze, období latence a kumulaci změn – vývojové skoky
  - **Je individuálně specifický** – obecné zákonitosti „platí“ pouze rámcově

(dle Vágnerová, 2005, s. 30-31)

Východiska periodizací – vývojové mezníky

- Signalizují výraznější proměnu některé ze složek vývoje, častěji ale kumulaci změn
  - **Biologické** (růst, dozrávání CNS, změny motoriky, hormonálně řízené změny)
  - **Psychické** (změny mentální kapacity, změny dané učením, změny sebepojetí)
  - **Sociální** (vymezení nové role, „přechodové rituály“)
    - *Příklad kumulace změn: zralost k nástupu školní docházky*

Východiska periodizací – přechody mezi fázemi a vývojové (tranzitorní) krize

- K vývoji nemusí docházet plynule, může docházet k „pnutí“ mezi novou a starou variantou
- Existují různá pojetí krize – jako nezvládnutí vývojového úkolu, nebo jako „období mezi“ dvěma stabilními fázemi, doba nejistoty v „novém“... i jako subjektivně pociťovaný motiv ke změně; předvídatelné vývojové krize mívají jinou povahu než nepravidelné osobní či sociální krize – jejich zvládnutí je více vývojovým úkolem pro samotnou osobu
  - *??? Který autor pojednává rozsáhle o vývojových krizích?*

Východiska periodizací – pnutí mezi fázemi jako projev odlišných potřeb

- Subjektivní stránka vývojové dynamiky jako vztah mezi potřebami – např. pociťované pnutí mezi potřebami jistoty a bezpečí vs. potřebou změny
  - Potřeba jistoty a stability jako obranná reakce, předcházející nepřiměřené zátěži (ohrožení, dezorientaci); projevy: fixace stávajícího stavu, popř. i regrese
  - Potřeba nových podnětů a zkušeností jako „motor“ progresu: předpokládá i ochotu akceptovat nejistotu z nových podnětů a situací
  - Otázka potřeb – zaměření, preferovaného způsobu jejich uspokojování, úroveň „spokojenosti“ potřebné pro další vývoj je ve vývojové psychologii klíčová (viz. Např. otázka rané psychické deprivace)

Východiska periodizací – senzitivní a kritické fáze

- V **senzitivních fázích** je člověk zvýšeně vnímavý k podnětům určitého druhu, připravený je integrovat – př. vývoj řeči, vývoj schopnosti navazovat a opěťovat citový vztah (attachment)
- **Kritická fáze**: existuje předpoklad, že přiměřené podněty v určitých fázích jsou nezastupitelné, učení se nedá „doplnit“ později
  - Jednou z důležitých otázek vývojové psychologie je i otázka, nakolik rané zkušenosti ovlivňují (nebo jsou určující) pro další vývoj

Periodizace psychického vývoje – principy, zaměření

- **celoživotní** („*life-span*“, biodromální)
- **určitého úseku** v životě (zpravidla považovaného za významný až určující – nejčastěji dětství)
- **vývoj určité funkce**, systému, vlastnosti... aspektu života (emoční vývoj, kognitivní vývoj, morální vývoj, profesní vývoj...)

Eklektická „*life-span*“ periodizace

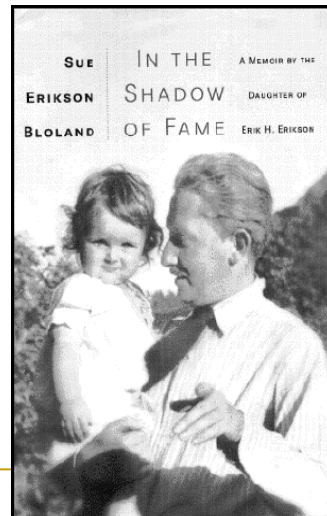
(dle Vágnerové, 2005, 2007)

- **Období**
  - Prenatální
  - Novorozenecké (zhruba první měsíc života)
  - Kojenecké (do 1 roku)
  - Batolecí (1 – 3 roky)
  - Předškolní období (3 – 6 let)
  - Školní věk – mladší, střední, starší
  - Dospívání – adolescence
  - Dospělost – mladší (20-40), střední 40-50, starší (50-60)
  - Stáří – rané (60-75), pravé (75 a více)

Periodizace na základě vývojových úkolů a „konfliktů“:

Erik H. Erikson (1902 – 1994)

- narozen v Německu dánské matce
- nevlastní otec židovský dětský lékař
- studoval malířství
- zájem o psychoanalýzu
- emigrace, 1939 americké občanství
- studium vývojové psychologie
- rozšířil Freudův vývojový model – epigenetická tabulka, dílo „Osm věků člověka“
- studium vývojových podmínek v různých kulturách (Siouxové, Jurokové)
- psychoanalyticky orientované biografie velkých postav historie (Luther, Hitler, Gándhí)

E.H. Erikson - základní pojmy

- Epigenetický princip
- Vývojová krize
- Konflikt
- Identita

E.H. Erikson: Základní konflikty

- Důvěra / nedůvěra
- Autonomie / stud, pochyby
- Iniciativa / vina
- Snaživost / méněcennost
- Identita / konfúze rolí
- Intimita / izolace
- Generativita / stagnace
- Integrita / zoufalství

Základní konflikty a „ctnosti“ (virtues)

- Důvěra / nedůvěra → **naděje**
- Autonomie / stud, pochyby → **dobrá vůle, hrdost**
- Iniciativa / vina → **svědomí**
- Snaživost / méněcennost → **kompetence**
- Identita / konfúze rolí → **věrnost**
- Intimita / izolace → **láska**
- Generativita / stagnace → **schopnost pečovat**
- Integrita / zoufalství → **moudrost**

- **≤ 1 orálně-senzorické:** důvěra/nedůvěra → naděje
- **1-3 svalově-anální:** autonomie/stud, pochyby → dobrá vůle, hrdost
- **3-6 lokomotoricky-genitální:** iniciativa/vina → svědomí
- **6-12 latence:** snaživost/méněcennost → kompetence
- **12-19 adolescence:** identita/konfúze rolí → věrnost
- **19-25 mladá dospělost:** intimita/izolace → láska
- **25-50 dospělost:** generativita/stagnace → schopnost pečovat
- **>50 pozdní dospělost, stáří:** integrita/zoufalství → moudrost

Základní konflikty a dominanty identity

- Důvěra / nedůvěra – „jsem...“
- Autonomie / stud, pochyby – „jsem to, co mohu svobodně dělat“
- Iniciativa / vina – „jsem to, na co se ptám“
- Snaživost / méněcennost – „jsem to, co umím“
- Identita / konfúze rolí – „jsem to, čemu věřím“
- Intimita / izolace – „jsem to, co miluji“
- Generativita / stagnace – „jsem to, co poskytuji“
- Integrita / zoufalství – „jsem to, co po mě zůstane“

„Objev“ raného vývoje –
Sigmund Freud (1856-1939)

- ... dalším vývojovým teoriím (zvláště teoriím raného vývoje) se budeme věnovat průběžně